

ДМИТРО ЧУБ

**Літературна спадщина
Івана Багряного**

ДМИТРО ЧУБ

Літературна спадщина Івана Багряного

Торонто

1980

ЕДМОНТОН

Иван Багряний
2. X. 1907 — 25. VIII. 1963.

ЛІТЕРАТУРНА СПАДЩИНА ІВАНА БАГРЯНОГО

У 1946 р. у статті про творчість Івана Багряного видатний літературознавець і мовознавець Юрій Шерех, даючи характеристику творів, що “створюють ілюзію вселюдського мистецтва”, писав, що в сучасній українській літературі “до цього ідеалу понищо наближались хіба твори **Уласа Самчуна**” і можна дуже радіти, що тепер, після появи “Золотого бумеранга”, поруч можна поставити поезії Івана Багряного.

З того часу до смерті Багряного минуло 30 років і, не зважаючи на те, що він 15 років хворів на туберкульозу, на діабет і на серце, він створив цілу низку нових талановитих творів, що закріпили за ним тверде місце серед найкращих наших письменників, зокрема у вільному світі. Цьому успіхові сприяли не тільки його талант і незвичайна працьовитість, а й те, що всі його твори написані на теми боротьби нашого народу проти окупанта, на болючі теми нашої дійсності, про що протягом усього часу московської окупації в Україні, поневіряючись під гнітом червоної Москви, бачачи страшний голод, арешти, розстріли, заслання, нищення нашої культури та її діячів, часто кожен думав: невже ж не прийде час, коли все це буде відбито в нашій літературі, невже ж не прийде час, коли про страждання почує вільний світ? І, як бачимо, Іван Багряний став одним з наймастерніших і найзавзятіших виразників тих наших бажань, одним з тих, що очолив духову боротьбу нашої еміграції, нашого народу проти ворога України — червоної Москви.

Ми не можемо танож забути тих страшних часів для всіх нас, коли над нашими головами звисла чорна петля репатріації, коли на наших людей, мов на диких звірів, почали полювати московські енкаведівські люди. І в ту чорну ніч, коли кожен не знав, у яну щілину заховати свою душу від нечуваних страждань і загибелі, пролунав сміливий голос Івана Багряного на оборону політичного емігранта. Це була невеличка нинична “Чому я не хочу повертатись до СРСР?”, яну він написав в Авгсбурзі в холодній таборівій їдальні за 24 години. Цей твір був написаний з великим темпераментом і з великою сміливістю.

Він писав у тій брошурі: “Я вернуся до своєї Вітчизни з мільйонами своїх братів і сестер, що перебувають тут, в Європі, і там по сибірських концетранах тоді, коли тоталітарна кривава большевицька система буде знесена тан, як і гітлерівсьна. Ноли НКВД піде вслід за Гестапо, ноли червоний російський фашизм щезне тан, як шез фашизм німецький...”.

Перекладена на англійську, еспанську, італійську та інші мови, ця брошура зробила багато користи для всіх, хто не хотів повертатися до московської тюрми народів. Вона розкрила очі багатьом міністрам інших країн, діячам ООН — всім тим, хто вирішував нашу долю, що ми не зрадники і не колаборанти, а що причина ховається в деспотичній системі, яку накинута Москва нам та іншим народам Радянського Союзу, що вона позбавила нас національного й культурного розвитку, відібравши найелементарніші умови державного існування.

Тож невтомна діяльність Івана Багряного на оборону свого народу, його майстерні літературні твори, зрештою, піднесли його на таку височину, що ми сьогодні говоримо про нього, як про письменника, твори якого стали мистецьким і політичним скарбом всієї нашої спільноти на еміграції. Все це дає нам підстави берегти цю спадщину, вивчати її й пропагувати.

Але спершу ніяка слів про біографію письменника. Народився Іван Павлович Багряний 2 жовтня 1907 р. в Охтирці на Харківщині в родині муляра. Мати походила з селян із Куземена. Це село поблизу від Груні, біля якого народився відомий гуморист Остап Вишня, в тому ж Охтирському повіті. Вчився Багряний спершу в церковноприходській школі в Охтирці, а з 1916 по 1919 рік у так званій Вищій початковій школі. З 1920 р. він уже навчається слюсарської справи в Охтирській технічній школі, але, не закінчивши, переходить до Краснопільської художньо-керамічної школи, яку закінчив у 1922 р. 1926 р. він вступає до Київського художнього інституту, але 1929 р. його звільняють за націоналізм.

Літературні здібності у Багряного виявились ще з дитячих років, коли він вчився ще в школі, де, маючи 11-12 років, редагував шкільний, писаний від руки журнал "Надія". Серйозніші твори він почав писати у 1925 р., друнуючи їх в журналах "Глобус", "Плужанин", "Всесвіт", "Гарт", "Кіно", "Червоний шлях", "Життя й революція" та інших. Початки його творчості позначилися впливами Шевченка та Глібова, як це він і сам зазначив.

Треба згадати, що в ті роки, зараз по визвольній боротьбі, українська стихія була ще досить сильна, редакторами по редакціях працювали часто українські патріоти, і Москва не мала ще того тиску й свавілля, що в пізніші роки.

На жаль, всі поезії та оповідання першого періоду не збереглися. Перша книжка поезій нашого поета виходить 1927 р. у в-ві "Маса" під назвою "До мене заказаних". Сама назва говорить за себе, що автор хоче досягти в цій збірці заборонених меж. Справді, автор відразу привернув до себе увагу читача і своєю сміливістю, і свіжістю тематини, і майстерністю. У вірші "Канів", просякнутому болем за злидні, що панували на волю, поет, дивлячись на постать великого Тараса, ніби пізнає його журбу за нездійснені надії і запитує:

Чого хмурний, похмурний? Що жалівш?..
Що хутори задріпані німіють
І няньчать злидні, як в минулих днях...

І поет в сатиричній формі висміює дійсність, нанучи, що "Ніяк гарба прогресу в рабсьнім поті не зрушить злиднів давнього раба".

Так розумів нашого поета і советський критик Правдюн, який писав: "Для розуміння настроїв поетових досить узяти вірш "Нанів" І, навівши цитати з вірша"; критик пише: "Поет глузує з індустріялізації країни, бо це ж, мовляв, для нього "гарба прогресу". Сучасність, будівництво для Багряного тільки "новітній Вавилон", він намагається знайти спочинок у минулому...".

Вірш "Перепілка" написаний у 1926 р. у відомому Батурині, який під час війни Мазепи з Москвою, з Петром Першим, був спалений дотла, де мосналі винищили все населення. Цей вірш повний глибокого ліризму, забарвлений українською символією, але не позбавлений також заклинку до боротьби і віри в перемогу, що характерне для всієї творчості Багряного.

До того ж періоду творчості належить і поема "Номета", яку автор вислав до журналу "Глобус" у Києві, але НКВД перехопило цей рукопис, і він фігурував, як доказ проти Багряного на слідстві у 1932 р. В цій поемі автор гостро нартав поетів, що вихваляли на всі лади владу, що продавали свій талант за гроші. Він писав:

Поети-євнухи у наш двадцятий вікі
Звичайно, не усі і не на всій планеті.
Я лиш всього про землянів моїх —
Лише про них — про євнухів-поетів.
Родившись з крилами, не вчилися літать,
Родившись гордими, навчилися плазувати...
І от тепер:

они в напелі состоять —
В напелі євнухів при наті!..

Великою сенсацією, що радісно сколихнула літературні нола, а разом і обурила та розгнівала партійнопідлабузницьку критику, була поява небувалої ще досі книжки. Це була "Аве Марія", що вийшла з друку 1929 р. ноштом автора в Охтирці. Діставши дозвіл на друк, який дав йому тодішній голова Просвіти Борис Антоненко-Давидович, автор поставив друкарям добрий могорич і за одну ніч невеличка книжечка, розміром 8 на 12 сантиметрів, була надрукована. На цій книжці, що мала 106 сторінок газетного паперу, було надруковано: Видавництво "САМ". Це видання відразу було сконфісковане владою, проте із 1200 виданих примірників за кілька днів, дони до храмниць прийшов наказ влади про заборону, 90% видання поупці розхапали.

Де ж пак, уже на самій титульній сторінці книжки стояла зухвала присвята:

“Вічним бунтарям і протестантам,
Всім, хто родився рабом і не хоче бути ним,
Всім сиривдненим і зборканим,
І своїй бідній матері крик свого серця присвячую”.

Уже ці рядки відразу викликали зацікавлення і говорили про зміст книжечки. Проте сама поема не становила ні з мистецького боку, ні з боку змісту якогось шедедру. Це був твір про дівчину, що під впливом обставин дійсності, зазнала багато поневірянь і злиднів, ставши покриткою. Автор, правда, і в пролозі до поеми критикував дійсність, та найбільше вістря ховалося у вступному слові, написаному в формі листа до друга. Тут свою убивчу сатиру автор спрямував проти отієї згадуваної вже продажности в житті й літературі. До того ж, треба сказати, це були часи початків кривавої колективізації, яку окремі продажні поети, письменники й редактори почали пропагувати, дістаючи за це добрі гонорари. І цей лист до уявного друга був, дійсно, криком душі автора. Іван Багряний писав у ньому:

“Друже мій любий!

Прошу не називай мене поетом, бо це мене жорстоко ображає. Не іменуй мене поетом, друже мій, бо поети нині — це категорія злочинців, до якої я не належав і не хочу належати. Не іменуй же мене поетом, бо слово поет скорочено стало визначати: хамелеон, проститутка, спенулянт, авантюрист, ледар...

Не іменуй же мене поетом, друже мій. Я хочу бути тільки людиною, яких так мало на світі, я хочу бути тільки нею...

Ударившись об мур підлости, вифарбленої в красивий колір, і відскочивши від нього, я понотився в протилежний бін. І тепер уже не знаходить він мене і не вдаряюся я об нього, бо це дуже боляче. Проте, я не шкодую — так мусіло бути. Це наука.

Не іменуй же мене поетом, друже мій. Прийми цей твір, як приймав ти його колись — три роки тому — за одверту сповідь одвертої людини. Тоді він припав тобі до серця. Але тоді ти чув його тільки з уст моїх, сьогодні ж з нього я починаю свій похід по дорозі, обсипаній камінням.

Я на це остаточно званився внаслідок об'єктивних і суб'єктивних причин і якщо зломлю собі шию, то не буду дуже шкодувати. Моє крики не боїться.

Ти збентежений! Так-так, це ж виходить за межі твого розуміння. Не турбуйся, це ж просто: ти нажеш “Обминай те каміння, будь гнучким, будь липким, улесливим, запобігливим і, головне, будь

понірним — і ти будеш щасливий”. Це кажеш ти, що маєш титул редактора...

Ну, а я кажу: “Ходи тільки по лінії найбільшого опору і ти пізнаєш світ. Ти пізнаєш його на власній шкурі. А пізнавши світ, ти пізнаєш себе і не понесеш ніколи душу свою на базар, бо вона буде цінніша за Всесвіт і не буде того, хто міг би її купити.

Пробував і я ходити по-твоему і як ходять інші, і не зумів. Це гідно. Це більше ніж гідно. А ще гідше те, що такі та шукають сучна в оці твоєму”.

Свою передмову Багрянний закінчив обіцянною, що він буде боротися проти того фальшу доти, доки ходитиме на цій планеті. І хоч авторів, коли він писав цю своєрідну присягу, було тільки 21 рік, він дотримав свого слова. В кожному творі автор виступав в обороні свого народу, кидаючи у вічі ворогові:

Ви за підлість ув’єте вінками,
За любов ведете умирать.

Це була щира сповідь молодої людини, письменника, що ледве взяв перо в руки, але добре знав, що не можна продавати інтересів свого народу, своєї честі за ласку окупанта.

Після “Аве Марії” наступного 1930 р. виходить з друку у в-ві “Книгоспілка” віршований історичний роман “Снелъна”. Це назва одного села на Полтавщині. Цей твір, як автор розповідав мені свого часу, написаний 1928 р. в Охтирці, в батьковій хаті, на Нижньо-Нотелівській вулиці 51, всього за 22 дні. Коли автор працював над цим романом, поринувши з головою в творчість і забувши про весь світ, його часто відвідували студенти охтирського Педтехнікуму. Вони, — назав Багрянний, — мов повітухи при народженні дитини, разом з ним переживали, хвилювалися і допомагали ще й тим, що носили йому махорну. “Якби не ця махорка, — розповідав І. Багрянний, — то може б я й не написав цієї книжки. Я не міг працювати, не нуривши, а нуривши, як швець”. Цю махорку І. Багрянний і оспівав в одному місці у “Снелъці”:

А все ж, ян не кажіть, —
Благословен, хто вигадав махорну!!
Не легно змовчати про те, що бачив, що чув,
І я тримаюсь, міцно серце зборнав,
Щоб не сказати зайвого, не плачу й не кричу, —
Двадцятку пачку допалю і тихо закінчу,
І не зіб’юсь ніде в словах...

Благословен, хто вигадав махорну!
Така скупа на сарги і слова!
Обступить душу і не вийти з диму грому.

Неначе няньна, колисає і співа.
Десь сивим мохом болі накрива...
Гірна й "рачительна" махорна Наркомпрому!

Тут хоч і не гостро, а скрізь бринить іронія над гіркою дійсністю. І коли рукопис читав у Головліті цензор єврей Наум Калюжний, якого теж лінвідували за націоналізм, то й тут вимагав від автора змін, щоб не так гостро звучав занид про безправність українського народу.

Загалом же у романі "Скельна" автор робить новий і великий крок вперед. Він продемонстрував тут не тільки вірність своїй клятві, висловленій в поемі "Аве Марія", а й показав мистецьку дозрілість. За умов підсоветської дійсности це була велика радість для читача і для літератури.

Перша рецензія, написана якимсь Ярмолинським в одеському журналі "Металеві дні", який, до речі, редагував тоді Іван Майстренно, що живе тепер в Зах. Німеччині, була прихильна. Проте скоро з'явилися інші, що ганьбили твір за націоналізм.

У своєму романі І. Багрянний змалював давні часи в Україні, зокрема на Полтавщині, коли після поразки під Полтавою, Московія, захопивши Україну, провадила великий наступ на все українське. Як засіб швидкого змосковлення, вона насаджувала російські церкви та монастирі, які творили різні злочини. Грунтом до написання цього твору була легенда, що жила між людьми про куземинський монастир, який люди колись спалили. Отже дія відбувається в Грунському повіті, на тлі чудових краєвидів Полтавщини в селі Скельна та навколо нього: в Куземині, Зарічній, над річкою Ворсклою.

Відгомін нозацької слави ще міцно жив у серцях народу, і автор часто у творі картає тих, хто забуває славне минуле. Твір починається з інтродукції, що є своєрідною експозицією:

Прилипла Скельна (Скельна це село)
Над Ворсклою, де гори голубіють;
Біленькі хати цвітом залило,
Попід горою ж, наче бемське скло,
Блищить вода,

А далі, мов сулія,
Поставлена на сизому шпилі,
Там, де ліси і замчище здорове,
Де дух великий, а діла малі,
Мигає манівкою, ніби на столі,
На спині гір
Куземинська понрова...

Ліси і синь,
Сади і зграї нив,
І тихе мариво ген-ген над хуторами,
І йдуть млини, ян з степу чабани...
Внлоняються, помахують руками...
О скільки днів і скільки поколінь,
Цвітуть ці гори, дивлячись на луки,
Тече ріка в далеку голубиць,
А їм однаково чи сонце, чи хмаринь,
Чи свій, чи ворог, зустріч чи розлука.
І тільки дуб старий, свідок людських болінь,
Безсило охнає, рознидуючи руни...

А на тлі цього нраєвиду бачимо, як:

Упершись банями зі скелі під zenіт,
Величний, як хеопсова могила,
Там монастир стояв...

Весь роман насичений духом історії і боротьби проти Росії. Автор тут висловлює жаль, що Мазепа програв війну, розкриває царські заміри звести нанівець український нарід. У творі зустрічаємо багато свіжих оригінальних образів, метафор, мистецьких засобів, що підносять роман до мистецької зрілості.

Комуністична влада не подарувала Багрянному критини дійсности та українського патріотизму в цьому творі, дарма що він був спрямований проти царя та його політики. 1931 р. в журналі "Критика" за жовтень місяць з'являється стаття довіреного партійного критика О. Правдюка під назвою "Куркульським шляхом", де в жорсткий спосіб скритиновано всю творчість Івана Багряного.

О. Правдюк писав:

"Соціалістичний наступ несе загибель куркулеві. Тому він сниглить і оскиряється одночасно. Куркуль лютує, нахабніє і, часом забуваючи про обережність, одверто з обрізом іде захищати себе. Таний своїм характером є виступ Багряного в його "Аве Марія". Поет, — пише далі Правдюк, — наважився рішуче виступити проти радянського суспільства... Багрянний — хоче чи не хоче — перегується тут із Маланюком". (Маланюк же всім нам відомий поет, про якого свого часу Володимир Сосюра писав: "Вельможний пане Маланюче, ми ще зустрінемося в бою").

Далі О. Правдюк писав: "Своїм виступом в "Аве Марії" Багрянний довів, що він не тільки не мириться з радянською дійсністю, а й має намір боротися проти неї, змінити її. Ця сама тенденція вельми виразно відбивається і в "Скельці". Багрянний, — пише далі Правдюк, — у всіх історичних процесах 17-18 сторіччя бачить лише одне: національне поневолення України"... Закінчуючи свою погромну статтю, Правдюк каже: "Снелъна" Багря-

ного свідчить, що він не зробив повороту і не зійшов з старих позицій клясововорожих пролетаріатів. Від самого початку поет став співцем нуркульської ідеології і до сьогодні залишається таким”.

Зрозуміла річ, що після такої рецензії чи статті, написаної за дорученням “згори”, авторів “Скельни” недовго довелося залишатися на волі. Він зрідна ще появляється в столиці, шунає заробітну в перекладах, але й ті, що його досі підтримували, працюючи в окремих редакціях чи видавництвах, поволі зникають під тиском початого розгрому українського культурного фронту.

В середині 1932 р. Багрянний подає до В-ва “Література і Мистецтво” свій новий прозовий роман “Мариво”, але його посилають на рецензію не куди-небудь, а до ЦК партії, звідки твір повертається з негативною рецензією Барана, який знову закидав авторові різні ідеологічні збочення. Рецензія настільки була безнадійно гостра, що авторові не дали навіть копії, що дуже рідко траплялось. Мені пощастило дістати і, щоб ніхто не знав, я дав йому копію тієї рецензії, про що Багрянний згадував у розмові зі мною в Німеччині.

Бачачи таке упереджене до нього ставлення, автор хотів змінити ще назву твору і, за умовою зі мною, вислати його з якогось іншого міста чи залізничної станції, подавши фіктивну адресу і змінивши прізвище. Це б поліпшило становище тим, що рукопис послали б якомусь іншому звичайному рецензентові, а не до ЦК. Але НКВД скоро арештує Багряного і висилає на п’ять ронів на Даленій Схід. Арешт відбувся на вулиці. Багрянний ішов на Москалівку до знайомих дівчат. На розі Сумської вулиці і Шпитального провулка до нього підійшов агент НКВД в цивільному і, не дивлячись у вічі, наказав іти за ним.

— Когда встретите знакомых і будут спрашивать, гаваріте “Іду на прагулну”.

Справді, незабаром, мов умисне, назустріч Багряному ішли два письменники. Це були Валер’ян Поліщук та Олекса Слісаренко.

— А, Іване, куди мандруеш? — озвалися вони майже разом, не знаючи, що за кілька кронів від нього іде агент НКВД, який його затримав.

— На прогулянку, — сказав Багрянний, криво посміхнувшись і непомітно показавши пальцем на еннаведиста.

Поліщук відразу зрозумів і, засміявшись, сказав: “А, до фабрики-кухні”. Всі письменники добре знали цей термін, бо в НКВД робили ворогами, кого хотіли без всяких підстав, тобто “пенли” різноманітні вироки й провини.

Під час арешту в Багряного забрали всі рукописи, зокрема роман “Мариво”, “Золотий бумеранг”, поему “Маруся Богуславна”, роман “Марно Ногут” та інші.

На допиті слідчий Герсонський поставив перед Багряним руба: "Або доля поета Чупринни (його розстріляно у 1921 р. за участь у боротьбі проти рад. влади), або доля Тичини".

— Ще невідомо, яка буде доля Тичини, — відповів Багрянний.

Під час допиту Багрянний весь час відповідав українською мовою, а Герсонський говорив російською. Це дратувало слідчого, і він, нарешті, не витримав, криннувши:

— Не гаваріте со мной на етом сабачьем языке! Это вам не петлюровская организация!

Багрянний запротестував і відмовився відповідати, назвавши слідчого контрреволюціонером. Пришов інший слідчий, який говорив уже українською мовою. Йому Багрянний пояснив, в чому справа. Герсонський теж став говорити ламаною українською мовою. Пізніше викликали Багряного на трійку. Янось прокурор запитав Багряного: "Що б ви зробили таному злочинцеві, як ви, коли б ви самі були на нашому місці?"

— Я б розстріляв, — відповів поет.

— Ну, що ви, так суворо?

— Та тому, що коли ви дасте мені нілька ронів, то виховаєте з мене контрреволюціонера. Тож або випустіть, або розстріляйте...

Слідчі засміялись.

Діставши за вироком 5 років заслання, Багрянний перебував на Далекому Сході, де було багато українців. 1936 р. він втікає з-під опіки НКВД і переходить між своїх людей в Бурейнському та Сучанському районах. 1938 р. він осмілюється приїхати додому, але на четвертий день його заарештовують і ув'язнюють. Він знову просидів два роки й чотири місяці, аж до приходу німців.

Під час німецької окупації спершу він бере участь у місцевій охтирській газеті, зрідна містить статті у харківській газеті "Нова Україна" під псевдонімом "Сорон сорон", але, побачивши політику нового окупанта, припиняє працю в газетах. Заробляє в місцевому театрі, малюючи декорації та завісу, пише сатиричну п'єсу "Генерал", яку хотів поставити в Харківському драматичному театрі, але директор В. Кривуцький, боячись німців, не взяв її до постанови.

У 1943 р. зустрічаю Івана Багряного у Львові. Це була велика несподіванка. Обидва ми дуже зраділи. А коли він довідався, що я привіз з собою і його дві заборонені книжки — поему "Аве Марія" та віршований роман "Скельна", які він подарував мені ще у 1931 р., то його радість була подвійна. Позичивши у мене "Аве Марію" на тиждень для проф. В. Міяковського, який заніс деякі деталі до своїх бібліографічних нотаток, Іван Павлович повернув мені з доданим написом "Вірному й перевіреному другові Дмитрові від автора".

Тут, у Львові, Багрянний пише свої "Тигролови", здобуваючи разом з Т. Осьмачкою на літературному конкурсі першу нагороду. Осьмачка дістав її за повість "Старший боярин".

Романом "Тигролови", що спершу вийшов у серії "Вечірня година" під назвою "Звіролови", у значно скороченому вигляді, письменник приніс у літературу нову тематику і нову майстерність. Він показав тут, що він не тільки майстерний поет, а і прозаїк. Роман змальовує втечу з поїзду і життя в тайзі українського в'язня Григорія Многогрішного, його блукання по хащах Уссурійського краю, полювання на тигрів, на оленів, випадкову зустріч з місцевою дівчиною-українкою, романтичні взаємини та різні пригоди.

Цей роман виходить двома виданнями українською мовою в Західній Німеччині — 1947 р. та 1955. Працюючи в той час в Ново-Ульмівській гімназії та частково літробітником в редакції "Українських вістей", я почав листуватися з Вол. Винниченком. В листі я згадав, що свого часу я вислав йому авторські примірники з В-ва в Харкові. Він охоче відгукнувся, приславши мені на пам'ятку дещо з своїх творів. Довідавшись про моє листування, І. Багрянний дав мені свій щойно виданий роман "Тигролови", попросивши вислати Винниченкові. Через деякий час я дістав відповідь, в якому письменник писав: "...Я читав Багрянного тільки "Тигролови" і вважаю, що Багрянний може виробитись на серйозного й дуже цінного письменника. Я не знаю, чи відповідає мистецькій дійсності обстановка фізична й психічна героїв його романа, але можу сказати, що він не може пройти безслідно у психіці читача. Деякі сцени врізаються в пам'ять. Буду широко радий, коли він мені напише, і ми зможемо нав'язати ближчі відносини. В. Винниченко, Маз. "Закуток".

По одержанні відповіді Іван Багрянний дав вибрані поезії "Золотий бумеранг", і я вислав. На книжці І. Б. написав: "Великому українському письменникові, з книжками якого під рукою я входив у життя, Володимирові Винниченкові на знак глибокої пошани і вдячності. Автор. 1. 1. 1948, І. Багрянний".

Цей відгук про "Тигролови" письменника, що прочитав лише перший прозовий твір Багрянного, дуже вимовний.

Цей роман у 1961 і в 1963 роках виходить двома окремими накладами німецькою мовою в Австрії з рекомендацією критики як найкращий твір для молоді.

Коли роман "Тигролови" вийшов англійською мовою у трьох в-вах — а саме у в-ві "Сен Мартін Прес" в Америці, а ще раніше у в-ві "Мен-мілен" в Лондоні та у в-ві "Бернса" в Канаді, — один з найбільших і найважливіших часописів Америки "Нью Йорк Гералд Трібюн" помітив 10 лютого 1957 р. на першому місці літературних оглядів ґрунтовну рецензію, яку написав американський письменник і професор Міамського університету Вальтер Гавінгорст під наголовком "Хвилююча повість про політичного втікача". Він писав: "...це безпосередня і захоплююча повість про життя

поміж небезпекою, сваволею і смертю. Спеціальне досягнення цієї повісти, — пише далі професор, — є в її поєднанні ідилічного, сумного і похмурого... Ця гарно висловена й захоплююча повість пригод у той же час є захоплюючою повістю про досягнення політичної свободи..." і закінчує словами: "Це повість лицарства і хоробрости, несподівана у нашій незурядній літературі".

До речі цей твір був двічі перевиданий українською мовою у вільному світі і весь випроданий.

Ще живучи у Львові, І. Багряний нав'язує зв'язи з українським підпіллям, пише для упівців пісні, а пізніше виїжджає на Волинь і в Карпати в розташування УПА. Пише статті, малює плякати, працює у відділі пропаганди. Танож бере участь у перших зборах Української Головної Визвольної Ради в Чехословаччині. З наближенням фронту наш письменник переїжджає до Австрії, а потім до Західньої Німеччини, де разом з іншими письменниками створює літературну організацію МУР (Мистецький Український Рух).

В Німеччині, не зважаючи на несприятливі таборіві умови, письменник розгортає активну літературно-видавничу діяльність, організовує видання газети "Українські Вісті". Незабаром виходять з друку його нові книжки: "Золотий бумеранг", вибрані поезії за 20 років, п'єси "Генерал", "Розгром", "Морітурі", що йшла на німецькій сцені, та великий роман "Сад гетсиманський", що викликав багато різних відгуків.

Про "Золотий бумеранг", тобто про поетичний доробок І. Багряного, дуже прихильно писав відомий мовознавець і літературознавець Юрій Шерех: ... Це "поезія дерзання, життєвої сили, незламної енергії. Поезія, що човном-душогубкою пливе в неозорість і неосянність". Вона "невгвтана, несамовита і водночас лірична, сповнена людського тепла, відкрита почуттям, як степ вітрам... і насичена глибокою музичністю — такою ж мірою вияв стихійного таланту поета, як і солідної української школи".

Серед сатиричних творів І. Багряного, вміщених у збірці "Золотий бумеранг", маємо надзвичайно сміливий вірш "Батіг", де автор з велиною майстерністю висміює таний простий "твір цивілізації", як батіг. В образі батога поет дошкульно висміяв гніт влади над безправною людиною. Ця тема зачіпає дійсність багатьох країн світу, та найбільше вона пасує до советської дійсности, де все ходить під батогом мосновської влади.

Його із шкіри зроблено простої
Руками людськими. Давно. В старі часи.
О, майстре перший з ери нам'яної!
Чолом тобі, найбільшому з усіх!

І автор, удавано славлячи винахідника цього батога, що перенив мільйони літ, зазначає:

Відомий львівський редактор і журналіст Володимир Мартинець, що також багато поневірявся по польських в'язницях, писав про "Сад гетсиманський": "Признаюся, від часу "Землі" Стефаніна і "Чотирьох шабель" Ю. Яновського ні один твір української літератури не зробив на мене такого сильного враження, як Багрянного "Сад гетсиманський". Ан у цьому творі Багрянний показав себе і переріс не тільки всіх інших наших письменників на еміграції, а переріс самого себе".

З'явились прихильні й глибокі своїм змістом і знанням справи рецензії в еспанській, польській та іншій пресі.

Широкознаний польський поет, перекладач і літературознавець Юзеф Лободовський надрукував велику й цікаву рецензію на роман "Сад гетсиманський" у паризькому польському журналі "Культура" ч. 1/39, 1951. Лободовський пише, що він прочитав безліч творів про підсоветську дійсність, як польських, так і інших авторів. Серед них і Кравченко, і Кестлер, і Віктор Серж, і десятки інших. Деякі з них, пише Лободовський, як відомі книги Кравченка і Кестлера, здобули світову популярність. Проте, першу він називає "досить пересічною", а другу — гнітючою. І далі Лободовський пише: "Багрянний описує таку страшну дійсність, про яку Кестлерові навіть не снилося"... "З одного боку, — пише Лободовський, — книжка Багрянного є разючим документом радянської дійсності, який перевищує силою вислову все, що дотепер на цю тему було написано, а з другого ж боку — є виразним свідомством глибокого гуманізму автора, що на самому дні пекла зумів побачити людські прикмети навіть у найозвірліших осібників". Крім цього, Лободовський підкреслює, що, незважаючи на гнітючу потворність описуваних речей, "Сад гетсиманський є книжкою в найвищому ступені оптимістичною".

Такі об'єктивні признання визначного чужинця, знавця літератури, говорять самі за себе, на користь Івана Багрянного. Зрозуміло, не треба думати, що твори Багрянного не мають помилок чи недоліків. Вони є, і рецензенти це згадують, але домінуюче значення, як зазначають вони, мають позитиви.

Сам Лободовський писав, що Багрянний у своїй творчості часто буває нерівний, його поезії у збірці "Золотий бумеранг" неоднакової вартости, поруч дуже сильних зустрічаємо значно слабші, проте і ті слабші вищі пересічних. Так само говорить Лободовський і про недоліки в його прозових творах. У них він звертає увагу на багатослів'я, мітингові ефекти, забагато анекдотичних епізодів. А проте Лободовський каже, "Але значення цієї книжки, яку я не завагався назвати потрясаючою, переходить далеко межі звичайної літературної оцінки".

Його позитиви найкраще визначаються тим, що "Сад гетсиманський" у 1961 р. вийшов у перекладі французькою мовою. В цьому відношенні Іван Багрянний, мабуть, перший із еміграційних українських письменників, мав щастя познайомити інші народи, інші літератури з українським підсо-

ветським життям. І в цьому велика заслуга нашого письменника Івана Багряного.

Не стану зупинятися на його драматичних творах, на повісті “Огненне коло”, що змалює трагічну боротьбу нашої молоді під Бродами, та на сатиричному творі “Антон Біда, герой труда”, де автор спрямував своє місцецьке вістря проти радянських окозамилювачів — із східноберлінського комітету, тобто проти репатріаційної пропаганди.

Показавши в цій книзі з великою сатиричною майстерністю всі страждання нашого народу під московським окупантом — злидні, голод, розкуркулювання, заслання, Багряний закликає до безкомпромісової боротьби з ворогом:

Нехай тих мун наливо щерть
— Боротись! На життя і смерть!

І закінчує:

Ми прийдемо з усіх світів
Із всіх розпуть Росії, —
На втіху й щастя Матерів!
Для ворогів же... в тій порі,
Для них засяє Бог вгорі
І Меч біля Софії.

Літературна та публіцистична діяльність Багряного певно була янраз у ціл, ясно розкривала всю фальш підрадянської дійсности. Це бачимо хоч би й з того, що Москва вдається до нового трюку, щоб якомсь знесилити, демобілізувати нашого письменника: 12 червня 1956 р. Москва бере сина Івана Багряного — Бориса, який в той час перебував нібито в Червоній армії, і змушує його промовляти через радіостанцію комітету “За возвращеніє на родіну” до свого батька, тобто до Івана Багряного. Диктор радіостанції спершу вилив чимало бруду на українську еміграцію, на українських самостійників і націоналістів, серед яких, мовляв, Багряний є одним з “главарів”. Потім перейшов ближче до теми, сназавши, що Багряному пора б “подумати про своїх дітей і про повернення на батьківщину”. Гісля цього радіодиктор робить раптом сюрприз — переносить слухачів до Охтирки, Сумської області і виводить перед мікрофон сина Бориса Багряного, який хоч і перебуває в Червоній армії, але в цей час опинився в Охтирці. І той же син починає просто гоголівську розмову з батьком-емігрантом. Заявляючи, що він чув про нього багато поганого, а то й ганебного, і що він бажав був спершу відмовитися від батька й на очах усіх розтоптати його ім'я, але потім, мовляв, переважило “синівське почуття”, він вирішує говорити лагідніше, вмовляє батька, щоб він “переоцінив свої діла й погляди”. “Давай розберемося, батьку, в тому, що ти робиш, — говорить син Борис, і закликає батька припинити “ганебні наклепи на свою батьківщину і не вводити в обман своїх земляків, які стра-

ждають на чужині". Далі говорить, як йому, Борисові, добре живеться і де, мовляв, це бачено, щоб сирота міг одержати освіту, що в капіталістичній країні нічого подібного не побачиш.

Іван Багряний дав і на цю московську провокацію належну відповідь, а на адресу сина сказав: "Якщо ти — Остап, то ми з тобою знайдемо спільну мову, а якщо Андрій, то нема чого говорити". (Постаті з "Тараса Бульби"). Загартованої людини, що пізнала ціну московської комуністичної брехні на власній шкіді, не зломали ці підступні заходи.

У 1957 р. Іван Багряний випускає новий роман "Буйний вітер", у центрі якого показане життя української молоді, українського театру в одному місті, що дуже нам нагадує Охтирну. Поруч цього автор зумів змалювати реалістичними фарбами багато інших сторін підрадянського життя. Кожен розділ у романі — це нова картина. Тут і подорож молоді до села з виставою та показ сільських злиднів і голоду 1933 р. і показ тамтешнього базару, що дало авторові багато типових спостережень, і відвідини монастиря, і праця НКВД, яку тут репрезентує начальник Сазонов. Та найсильнішим моментом у романі треба вважати змалювання постанови історичної драми "Маруся Богуславка" та напруження й боротьби, що вилінула ця подія. У творі І. Багряний знову виявив себе чудовим майстром.

Роман "Людина біжить над прірвою" написаний був у 1949 р., а вийшов з друку у 1965, тобто через 16 років, уже після смерті автора. Цей твір змальовує долю української людини у вирі другої світової війни. Інженер-архітектор Максим Колот проходить через безліч страждань, допитів, тюрем, опиняється серед двох фронтів і, зрештою, після довгих мандрів, повних небезпек і ускладнень, повертається до рідної хати. Тут ми зустрічаємо багато потрясаючих картин війни, втечі армії, психологічно напружених до краю сцен, які міг змалювати тільки непересічний талант. До того ж ці зворушливі моменти такі типові, ніби взяті живцем із тодішньої дійсності. Тут і різні типи слідчих НКВД, і фрагменти тюремних обставин, і мандри радянського в'язня, що втік з етапу під час відступу армії й мандрує лісами й манівцями, шукаючи шляхів до рідного міста. В особі головного героя Максима Колота автор показав непересічну людину із залізним характером, доброго патріота, що не заломлюється і в найтяжчі хвилини життя. У творі, видно, є багато автобіографічного, бо Іван Багряний сам був заарештований перед приходом німців і мандрував з етапом від Охтирки аж під Білгород, звідни йому пощастило втекти під час нападу німецьких літанів. Критика високо оцінила і цей посмертний роман, який автор присвятив своїй дружині Галині. До негативних сторін цього роману можна б віднести завеликий вступ до розгортання дії, багато одноматнітних міркувань над руїнами міста, церков та їх устаткування, що читається без великого інтересу. Але це торнається лише до вступу. Можливо, коли б автор був ще живий, то він би скоротив цю статичну досить розтягнуту описову картину.

Підсумовуючи все попереднє і взявши під увагу тривалу хворобу, погляньмо ще на обставини, в яких Іван Багряний творив, поставмо доробок інших еміграційних письменників, врахуймо його сотні палких статей у газеті “Українські вісті”, його політичну діяльність і тоді побачимо, що його здобутки, його вклад у літературну скарбницю і в боротьбу еміграції проти ворога набагато перевищують можливості однієї талановитої й діяльної людини. Треба мати багато сил, великий талант. непохитку віру у свою працю, у свій нарід, щоб невтомно працювати і стільки зробити. Він, справді, був одним з найбільших літературних і політичних каменярів нашої спільноти на чужині.

Він тяжко переживав, коли з'являлися різні наклепи, обвинувачення його в комунізмі, що, зрозуміло, часто інспірувала московська аґентура, а також його партійні противники, але рідко відгукнувся він на те. Це бачимо хоч би й з одного передсмертного листа, якого знайшли на його столі. Він писав комусь із своїх друзів:

“Друже мій!

Я вже задихаюся. Щоби уявити, якого несамоговитого напруження нервів і волі треба мені для витримання всієї зливи мерзості (такої безкінечної і такої немилосердної), треба взяти лише до уваги, що моя душа від природи — це душа поета і мистця. А значить вона зовсім не пристосована таку мерзоту витримувати — не має панцира, та я все це витримувати мушу. Мушу! Хто зрозуміє це слово!? Тому я зціплюю зуби, нагинаю голову й іду до нічця мого призначення... Серце кожного поета і романтика мусить іти на Голготу”.

Так само як чутлива людина, він глибоко переживав кожний свій успіх. Пригадую, коли ми у 1956 р. влаштували у Мельбурні літературний вечір, присвячений його творчості, з нагоди 30-річчя його літературної діяльності. Виславши йому повідомлення про успішність вечора, а разом і привітальний лист від усіх учасників, яких було біля сто осіб, я дістав тоді з лікарні від Багряного такого листа: “...Окремо дякую за присланого, так багатьма особами підписаного листа. Коли б ви знали, як це дорого для мене коштує в моїх тяжких умовах такого душевного і нервового перенапруження. Це більше за цілі тисячі грошей. Взагалі цього жодною мірною не можна виміряти, бо почуття неадекватності своєї праці і своїх терпінь не вкладається в звичайний вимір...”.

Я знав особисто Івана Багряного з 1930 р. Він ніколи не був партійним, тобто не належав до комуністичної партії. Він ніколи не сидів на редакторському стільці, отже не був якимсь виконавцем завдань партії чи уряду. Він жив з літературних гонорарів за свої твори та головним чином за переклади. Для кращих письменників він був ідеалом, бо ніхто не міг так сміливо писати. Коли вийшов його роман “Скелька”, якимсь письменник Олекса Слісаренко, тримаючи в руках цю книжку, з гордістю сказав про Багряного: “Це український Пушкін!” Коли Багряного заарештували, один

з письменників, що й тепер живе в Україні, сказав: "Ну, цей не рознолється, — тобто на допитах не признається до незробленої провини і не буде виназувати інших".

Він мав міцне здоров'я, але, працюючи за десятох, він мало звертав уваги на своє здоров'я, до того ж і різні нанлепи, на що наша еміграція дуже щедра, зрештою розхитали його організм. Від 1949 р. він хоріє на сухоти, пізніше долучається цукрова хвороба, а врешті серце. Він якось писав у листі: "Я не боюся смерти, а боюся, що не виконаю того, що я мав зробити". Варто згадати, що в одному з своїх листів він турбувався, що хтось мусив би написати біографічний твір про Симона Петлюру.

І так більше 12 років Іван Багряний періодично був принутий до ліжка, перебуваючи в шпиталі в Шварцвальді. Я не знав про дійсний стан його здоров'я за останній час і, не діставши Великоднього привітання, написав на початку липня нового листа з натякою, чи не розгнівався на мене за щонебудь. Майже за місяць до смерти, з датою 20. 7. 1963 р., я дістав відповідь. Це була остання вістка. Лист має 17 рядків, написаний на друнарській машинці, з якою він не розлучався і в лікарні. Він писав:

"Дорогий друже Дмитре! Коли б Ви побули тут коло мене й побачили як я борюкаюсь за життя, Ви би не нарікали на мене, що не пишу листів. Щоб Ви знали, я ось уже рік не вилажу з лікарень, б'юся з хворобою, підданий різним лікарським маніпуляціям. Серце. Здається, моя пісенька проспівана. Зараз перебуваю в санаторії Ст. Блазієн, куди направила мюнхенська університетська клініна, оскільки хвороба серця тісно переплетена ще й з ТБ (туберкульозом). Не нарікайте, що нема листів, як тільки буду в стані — напишу. Неодмінно. Нічого більше за тим немає, як то Ви собі припускаєте...

Оце написав кілька рядків, а так ніби працював півдня найлом у шахті.

Привіт усім! І найраці побажання. Не сердьтесь! Ваш І. Багряний".

Цей лист нагадав останній лист Т. Шевченка до брата Варфоломея, де він 20 січня 1861 р. висловився в листі: "Утомився, ніби нопу нита змолотив за одним заходом".

А наприкінці серпня надійшла страшна вістка про смерть Івана Багряного. З газет довідуємося про його останні години життя: "25 серпня о 6 годині вечора покійному стало особливо погано. Він викликав лікаря і сказав німецькою мовою: "Пане докторе, я вмираю..." Далі щось говорив рідною мовою, але ніхто з присутніх його не зрозумів. Йому дали застрини для полегшення болю, і він заснув. О сьомій годині, при черговому обході хворих Івана Багряного знайшли мертвим.

На його столі знайшли силу-силенну записок, проєктів, переробок і доробок написаних розділів другого тому роману "Буйний вітер".

50

45